

азамат болары сөзсіз, олай болса, Ыбырай әңгімелерінде жасынан отбасы тәрбиесін көрген бала үлкен азамат болғанда, өз мәнінде өмір сүруге бейім болады деген нақты тұжырымдар беріледі. [4]

Бірінші қазақ педагогі Ыбырай Алтынсарин екі негізгі мақсат қойды: біріншісі – мектеп ашу, балаларды оқыту және жалпы халықты ағарту; екіншісі-халықтың санасын жаңаға бейімдеу бойынша ағарту жұмысы. Ы.Алтынсарин осы екі мақсатқа жету үшін ең қиын жағдайда жұмыс істеді. Көптеген кедергілер болды. Жалған мәлімдемелердің қанша түрі табылды:"жала жапты, сажу жақсы көрді". Бірақ ол берілмеді. Ол болашаққа ерекше оптимизммен қарады. Ол өз армандарын орындай алмаса да, болашақта жастар оларды жүзеге асыратынын білді. [2]

Ыбырай Алтынсарыұлының әдеби жетістіктері тек қана ақындықпен, жазушылықпен, аудармашылықпен шектеліп қоймаған. Оның публицистикалық мақалаларының да маңызы орасан зор. Зерттеушілер бұларды үш топқа бөледі: а) хаттары; ә) экономикалық, саяси-әлеуметтік тақырыптарға жазып, «Оренбургский листок» газетіне бастырған мақалалары; б) этнографиялық тақырыпқа жазған очерктері. Ы.Алтынсарин өз хаттары арқылы айналасында орын алып жатқан жайттар мен қоршаған ортаға деген көзқарасын, сондай-ақ туған халқының келешегі туралы ой-арманын білдіріп отырды. Ағартушының мазмұны аса терең қай хаты да оңай оқылады. Әрбір хат ойыңа ой қосып, сол кездегі қоғам өмірінен сыр тартады.

Ұлы Ыбырайдың шығармаларынан менінде ұстаздық еңбек жолымда алғаным көп деп ойлаймын. Әдебиет пәні аясында алдымдағы шәкірттерді бірінші рухани адамгершілікке тәрбиелеу барысында ұстаздың бала тәрбиесіндегі ұстанымдарына сүйенемін. Өнер – бұлақ, білім – шырақ деп халық даналығы айтқандай, шәкірттеріміз осы өнер мен білімді бойларына сіңіріп, болашақтары жарқын болғай!

Ұстаздың түсінігінде білім дегеніміз айналадағы ақиқатты тану. Яғни, көзі ашық, көкірегі ояу жастар ақиқатты танып, өмірде өз орындарын адаспай табады деп ойлаймын. Осы мақсатты көздеген Ыбырай Алтынсарин – қазақ арасынан шыққан тұңғыш кемеңгер адам болса, мен оның өзінің қараңғы, көшпелі халқының ішіне еуропалық мәдениеттің жарық сәулесін таратып, ақиқатты таныған ұлы ұстаз екенін айтып, ойымды аяқтағым келеді.

Әдебиеттер тізімі

1. «Алтынсарин Ыбырай тағлымы» Алматы, Жазушы, 1991 ж.
2. Алтынсарин Ы. «Екі томдық шығармалар жинағы» Алматы, 2003 ж. 18-21 б.
3. Алтынсарин Ыбырай «Қазақ хрестоматиясы» Алматы, 2003 ж.
4. Ахметова Ә. «Қазақ балалар әдебиетінің кітапханасы» Алматы, 1992 ж.
5. Дербісәлин Ә. «Ы.Алтынсариннің жазушылық қызметі туралы» Алматы, 1958 ж.
6. Көшімбаев А. «Қазақ әдебиетін оқыту методикасы» Алматы, 1969 ж. 81-82 б.
7. <https://anatili.kazgazeta.kz/>

ӘОЖ 37:94(574)

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ЖӘНЕ ОНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МҰРАСЫ

Макенова М. А. – 6В07201 – *Азық-түлік өнімдерінің технологиясы бойынша бакалавриатта білім алушы, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті. 3-курс студенті.*

Аубакирова Г. Е. – *Өңдеу технологиясы және стандарттау кафедрасының аға оқытушысы, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті.*

Қазақ балалары үшін ана тілінде аса бай әңгімелер мен өлеңдер жазып, Алтынсарин қазақ әдебиеті тарихында жазушы-суретші ретінде Абаймен бірге лайықты орын алды. Оның шын жүректен, шынайы жазылған шығармалары, балалардың қызығушылықтары мен жүрегіне жақын және әлі күнге дейін ескірген емес. Алтынсариннің тарихтағы, этнографиядағы және өлкетанудағы маңызы зор.

Тірек сөздер: тарих, педагог, мұра, ақын, жазушы.

Біз надан боп өсірдік
Иектегі сақалды.
Өнер – жігіт көркі деп
Ескермедік мақалды...
Біз болмасақ сіз барсыз,
Үміт еткен достарым,
Сіздерге бердім батамды...

Қазақ елі барлық жағынан өркендеп, дамып келеді. Қазақстан ұлттық жаңғыру жолында да көптеген жетістіктерге жетті. Ұлттық жаңғыру дегенді мен былай түсінемін, бабалардан мирас болған ізгі қасиеттерді қайта түлетіп, асылдарымызды ардақтап, ұлттық қазыналарымызды қастерлеп, қазақ хал-

қының салт – дәстүрлері мен әдебиетін өркендету. Біздің асылдарымыздың арасында ұлттық жаңғыру жолында елеулі еңбек сіңірген даналардың бірі де, бірегейі – Ыбырай Алтынсарин. Ыбырай атамыз – қазақ халқының ұлы ұстазы. Ол әрқашан қазақ балаларын надандықтан құтқарып, оларға білім беріп, мектеп ашуды армандады және көздеген мақсатына жете білді. Ұлы Октябрь социалистік революциясына дейін көпшілік қауым ұлы ұстаздың әдеби мұрасымен таныс емес еді. Бұл КСРО жылдарында ғана халықтың меншігіне айналды. Оның өлеңдері, әңгімелері, таңдаулы шығармалары, шығармалар жинақтары жарық көре бастады. Ы.Алтынсарин – XIX ғасырдағы қазақтардың мәдени өміріндегі жарқын құбылыс, ол туралы бүгін, өкінішке орай, аз еске алады. Ақындық дарынға, кемел ақылға және таудай талапқа ие бола отырып, ол Қазақстанның педагогикалық тарихында мәңгі қалады. Ол өзін мұғалім, этнограф ғалым, ақын, жазушы, қоғам қайраткері және ағартушы ретінде көрсеткен жан-жақты тұлға болды. Ы. Алтынсариннің педагогикалық мұрасына үндеу бүгінгі күні бұрынғыдан да өзекті. Қазіргі уақытта білімнің тарихи негізіне жүгіну қажет, өйткені тарихи педагогикалық мұраны түсінусіз жас ұрпақты адам табиғатымен таныстыру мүмкін емес. Ыбырай Алтынсариннің өмірі мен шығармашылық жолы, өмірбаянының жеке беттері, философиялық және педагогикалық көзқарастарының жеке аспектілері ерекше қызығушылық тудырады және қазіргі заманғы тұлғаның рухани-адамгершілік дамуына ықпал етеді. Ыбырай Алтынсариннің тағдыры-одан кейін өмір сүріп, өмір сүргендердің барлығына үлгі. Бұл өз халқына қызмет етудің үлгісі. Оның педагогикалық идеяларын облыстың үздік мұғалімдері қолданады, өлеңдері мен прозасын халық жақсы көреді.

Ыбырай (Ибрагим) Алтынсарин ағарту және қазақ мектебінің қалыптасу тарихында терең із қалдырды. Ол 1841 жылы қазіргі Қостанай облысы аумағындағы Жаңбыршы ауылында дүниеге келген. Әкесінен ерте айырылған ол атасы – атақты би және старшина Балғожа Жаңбыршиннің қолында тәрбиеленді. Бала кезінен білімге және өз білімін жетілдіруге деген күшті қабілетін көрсетті. Ол көп оқыды, Ресей қоғамының білімді қауымымен жиі араласты [1, 32 б.].

Білімге деген шексіз құштарлық және өз халқына барынша көп пайда әкелуге деген ұмтылыс Ыбырайдың өмірлік ұстанымына айналды. Табиғаты бойынша ол қарапайым және еңбекқор адам болатын. Мен көп оқыдым, басқа халықтардың жетістіктерін мүмкіндігінше көп білуге тырыстым. Ол алған білімін басқа руларына беруге тырысты. Ы. Алтынсарин жан-жақты білімді адам болған. Ыбырай Алтынсарин этнограф-ғалым, ақын ретінде де кеңінен танымал болған. Ол Орынбордағы орыс географиялық қоғамының толық мүшесі болды. Осы қоғамның тапсырмасы бойынша ол қазақ этнографиясы бойынша баяндамалар мен мақалалар дайындап, жариялады. Ол қазақ халқының прогресс пен білімге деген ұмтылысының қаншалықты маңызды екенін түсінді [2, 85 б.].

Ағартушының әдеби қызметі де маңызды. И. А. Крыловтың ертегілерін, Л. Н. Толстойдың әңгімелерін ана тіліне аударумен қатар, көрнекті ғалымдар, мемлекет қайраткерлері туралы қысқа әңгімелер жазды. Ы. Алтынсарин өзінің кітаптарына әлемнің көптеген халықтарының әңгімелерін енгізді. Оның шығармаларында қазақ ертегілерінің өнегелі сюжеттері кеңінен қолданылады. Ыбырай Алтынсарин тамаша ақын болған. Оның "Кел, балалар, оқылық", "Әй, достарым", "Ана" өлеңдері моральдық және нұсқаулық болып табылады. Бұл шығармаларда қазақ жастарының бірнеше буыны өсті. Өз шығармаларымен ол білім мен ғылымды насихаттады, надандықты айыптады. Жастарды ағартуға шақыра отырып, ол басқа халықтардың мәдени өмірін, олардың ғылым, білім, техника және өнердегі жетістіктерін мысалға келтірді [3, 127 б.].

Ы. Алтынсарин тек ұлы педагог ғана емес, талантты ұйымдастырушы болған. Ол оқу орындарын құру, оқытушылар құрамын таңдау, балалар мен мұғалімдердің тұрмыстық ұсақ-түйектеріне қамқорлық жасау, қаржылық есептілік, оқу орындарының материалдық базасын жинақтау бойынша талмай жұмыс жасайды. Ы.Алтынсариннің көшбасшылық қызметіне куә болған замандастары оның көзі тірісінде-ақ қазақтың білім беру ісіне қосқан үлесін бағалай білді. Педагогикалық іс-әрекеттерден басқа, олар оның жан-жақты әдеби шығармашылығын атап өтті: ана тілінде хрестоматия құрастыру, халық поэзиясының алғашқы жинақтарын және алғашқы оқуға арналған кітап туындыларын құрастыру.

Алтынсарин жан-жақты білімді адам болған. Оның ғылыми қызығушылығы этнография сабақтарын да қамтыды. 1868 ж. Наурызда Алтынсарин РГО-ның Орынбор бөлімінің отырысында өзінің "Орынбор ведомствосының қырғыздарының құдалық және үйлену тойы кезіндегі әдет-ғұрыптар очеркін" оқумен сөз сөйледі. Мақала Жалпыға бірдей мақұлданды және көп ұзамай жарияланды. Алтынсариннің мақаласы дәл жазылған тұрмыстық бөлшектермен, бай этнографиялық материалдармен ғана емес, сонымен бірге сол кезде өмір сүрген кейбір көнерген қазақтың үйлену тойының әдет-ғұрыптарын қатаң айыптаумен де қызықты. Қазақ ағартушысының шығармашылығында оның эпистолярлық мұрасы маңызды орын алады, оның Н.Н. Ильминскиймен, В.В. Григорьевпен, А. Мазохинмен, В.В. Катаринскиймен, Ф.Ф. Соколовпен және т. б. белсенді және ұзақ мерзімді хат алмасулары.

Өнер – білім бар жұрттар
Тастан сарай салғызды;
Айшылық алыс жерлерден,
Көзіңді ашып – жұмғанша,
Жылдам хабар алғызды.
Аты жоқ құр арбаны

Мың шақырым жерлерге,
Күн жарымда барғызды.

Адамдар үшін, әсіресе балалар үшін қарапайым әрі түсінікті, өлеңдерімен Ы.Алтынсарин білім алу, шынайы білім алу қажеттілігі идеясын олардың санасына жеткізуге тырысты, зайырлы мектептерде оқу арқылы өмірге пайдалы сабақтар беріп, оқушылардың бастарын қажетсіз схоластикалық нонсенспен ұрламады. Надандық пен діни білім деп аталатын болсақ, олар тоқыраудан, ортағасырлық артта қалудан және тіпті діни қозғалыстан басқа ештеңе бере алмайды [4, 82 б.].

Оның шығармашылығында уақыт рухы, ұрпақтардың жадында өшпес із қалдырған қазақ қоғамдық өмірінің тарихынан сыр шертеді. Іс жүзінде оның кезінде Қазақстанның Ресейге қосылу процесі аяқталды, ол қазақ халқының өміріне шексіз көп өзгерістер енгізді. Әрине, олар Қазақстанда да, Ресейдің өзінде де қоғамның түрлі топтарының өкілдері арасында біржақты баға ала алмады. Қалыптасқан, қарапайым емес тарихи жағдайда қазақ қоғамына қандай бағытта қозғалу керектігі туралы дау-дамайда ағартушы өзінің ерекше идеялық – саяси ұстанымын алды, оны ол өзінің көпқырлы практикалық қызметінде дәйекті ұстануға тырысты.

Ы. Алтынсариннің идеялары бүгінде жақсы таныс. Осыдан бір жарым ғасыр бұрын ол мектептегі білім беру жүйесінде жаратылыстану ғылымын, орыс және қазақ тілін оқытуға басты назар аударған болатын. Дәл осы мәселе біздің елімізде өмір сүру нормасы ретінде екі тілділікті бекіту туралы айтқан кезде өзекті болып табылады. Алтынсарин талантты педагог, жазушы және қоғам қайраткері, қазақ мектебі үшін, халықты ағарту үшін күрескер ретінде өзінің қажымас, қайратты қызметін көрсетті. Ыбырай Алтынсарин – өз халқының талантты ұлы, ұлт мақтанышы. Ол қазақ халқының мәдениетін дамытуға үлкен үлес қосты, оның еңбектері мен барлық шығармашылығы тарихымыздың алтын қорына еніп, кейінгі ұрпаққа сарқылмас бай мұра қалдырды. Ол қазақ халқының жадында осындай ұлы тұлға болып қалды. Мен оның шығармалары, аудармалары әр оқырманға қолжетімді болғанын, сирек мұрағаттық материалдар жарияланғанын қалаймын, ал жас ұрпақ талантты ақын мен аудармашының жұмысын ризашылықпен зерттейді. Алтынсариннің Қазақстандағы халыққа білім беру тарихындағы маңызы өте зор. Алтынсариннің қызметі біз үшін қоғамдық ойдың дамуы және оның халыққа білім беру мен Қазақ әдебиеті тарихындағы орны тұрғысынан үлкен қызығушылық тудырады. Біз Алтынсаринге оның алғашқы қазақ мұғалімі, Қазақстандағы қазақ мектептерінің алғашқы ұйымдастырушысы және қазақ халқының ортасынан шыққан алғашқы теоретик-педагог ретіндегі қызметі үшін құрмет көрсетеміз. Мен өзімнің Ыбырай атама деген құрметімді төмендегі өлең жолдарымен жеткізгім келеді.

Ыбырай атама арнау

Дара шыққан қазағымның арасынан,
Зерек, алғыр болып өсті жасынан.
Ыбырай Алтынсарин атамыз,
Талай ауыр күнді өткізді басынан.

Қазақ елі әрқашан мақтан тұтқан,
Ыбырай атам – неткен дара тұлғам.
Жастайынан мұғалімдікке бет бұрып,
Балғожаны өзінің пірі тұтқан.

Қостанайдай ұлы өлкеде туылған,
Отанының ұлы ұстазы атанған.
Артына өшпестей мұра қалдырып,
Ұрпағына әрдайым үлгі болған.

Ыбырай ата өлеңдерін оқысақ,
Санамызға білім менен ой қонар.
Ойшыл ата сөзін ойға тоқысақ,
Бар өмірге жетерлік азық болар.

Өңгімелерінде тәрбиелік мағына бар,
Өлеңдері адамға түрлі ой салар.
«Қазақ хрестоматиясын» алғаш жазып,
Бізге еткен еңбегіңіз мәңгі қалар.

Білімге құмар болған бала жастан,
Ыбырай атам – ұлы тұлға, асыл тастан.
Надан халқын оятуға тер төгіп,
Өмір бойы қазағын асқақтатқан.

Алғаш рет мектеп ашқан Ыбырай атам,
Сіздей атам болғанына мен мақтанам.
Ұлтының болашағын ойлап өткен,
Тарихта сіздей болмас дана адам.

Әдебиеттер тізімі

- 1 **Қазақстан ұлттық энциклопедиясы**, 1 том/ Бас ред.Б. Аяған. – Алматы.
- 2 **Сүлейменов Б. С.** Ибрагим Алтынсариннің өмірі мен шығармашылығы (1841–1889). Алматы, 1957.
- 3 **Ы. Алтынсарин** "Шығармалар жинағы" 3 томдық, Алматы, 1978.
- 4 **«Өнер-білім бар жұрттар...»:** Көпшілік-танымдық басылым/құраст. А.Ү. Сужикова. – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2014.

ӘОЖ 37.01

Ы.АЛТЫНСАРИННИҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Махамбетова Г. К. – қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі, Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Қамысты ауданы білім бөлімінің Клочков жалпы білім беретін мектебі» КММ, Қостанай облысы, Қамысты ауданы, Клочков ауылы.

Мақала Ыбырай Алтынсариннің Қазақстанның білім беру жүйесіне қосқан үлесі туралы. Онда жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің қажеттіліктеріне бағытталған білім беру идеялары мен жаңашыл мұғалімнің дидактикалық принциптері арасындағы байланысы ашылады.

Кілт сөздер: білім беру, Ыбырай Алтынсарин, кадрларды тәрбиелеу, шығармашылық мұрасы

Ыбырай Алтынсарин – өз халқының нағыз ұлы, өз елінің патриоты, үздік тәрбиеші-жаңашыл және көреген стратег. Білім, тәжірибе және білім беруді жетілдірудің мақсатты стратегиясы көрнекті педагог-ағартушы Ыбырай Алтынсарин өміріндегі барлық педагогикалық және зерттеу қызметінің негізгі міндетіне айналды. Қазіргі қоғамның даму жағдайында оның идеялары қазақстандық білім беруді дамытудың жеке моделін құрудың сенімді алаңына айналды, онда көптеген жылдарға жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің қажеттіліктеріне бағытталған дидактикалық принциптер құрылды.

««Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы қазіргі заманғы қазақстандық қоғамның дамуының негізгі векторы ретінде» өз халқының мүдделеріне бағытталған, бұл, әрине, білім беруді жаңартудың заманауи тәсілдерін ғана емес, ең алдымен педагогикалық әдістемелер мен қазақстандық білім беру модельдерінің өзіндік мұраларының үлгілерін қамтуы керек.

Ыбырай Алтынсарин бұл бағытта бүкіл халыққа білім беруді ауқымды қамтуға күш салған алғашқы мұғалім болды. Ол өзінің ағартушылық қызметін қазақ халқының экономикалық, мәдени және рухани дамуы өзінің ұлттық бірегейлігін қалыптастыруға әкелетіндей етіп ұйымдастырды.

Алтынсариннің әдеби мұрасы (аудармалары, өлеңдері, әңгімелері, ертегілері, этнографиялық очерктері және өзі жазған және өңдеген қазақ ертегілері) дидактикалық проблемаларды қамтыды, оларды кейінірек қазақ ғалымдары білім беру жүйесіне халықаралық модельді жалпылау және енгізу үшін қолданды. Бұл модельде орыс және Орта Азия халықтарының мәдениеті көрсетілген.

Халықты ағарту мәселесі Ыбырай Алтынсариннің бүкіл педагогикалық қызметінің шұғыл міндеті болды, ол мұғалімнің жеке басына деген қызығушылықты анықтайтын нәрсе. Көптеген монографияларда көрнекті қазақстандық мұғалім Ыбырай Алтынсариннің демократиялық және прогрессивті көзқарастарының шешуші рөлі туралы айтылады. Мысалы К.Жұмағұловтың «Ыбырай Алтынсарин» монографиясында мұғалім-тәрбиешінің барлық шығармашылық іс-әрекеттерін талдауы мен бағалауы көрініс табады және алғашқы дидактикалық шешімін тапқан мәселелері сипатталған: балаларға пайдалы білім беру, қазақ балаларын өз халқына пайдалы болып, ауыл шаруашылығының, өнеркәсіптің жетістіктеріне қосыла алатындай етіп оқытуға ұмтылу; мағынасы, мақсаты және патшалық жағдайдағы зайырлы білімнің артықшылықтары; алғашқы әйелдердің мектептерінің ашылуы. «Қазақ халқы өздігінен білім беру үшін құнарлы топырақ болып келеді» – деді Ы.Алтынсарин. [1, 14-бет]

Ыбырай Алтынсарин шығармашылығындағы қазақстандық дүниетанымның қалыптасуы туралы А.С. Ситдыковтың «Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі» монографиясында айтылған. Автор жаңашыл мұғалімнің білім беру қызметінің кезеңдерін көптеген тарихи құжаттар негізінде қарастырады. Ағартушының көптеген еңбектері ғасырлар бойы қаһармандық эпос шығармаларынан, халық әншілерінің импровизацияларынан, ауызша халық шығармашылығынан қалыптасқан қазақ халқының төл мәдениетін қалыптастыру үшін лайықты мұра болды. [2, 14-бет].

Ы.Алтынсариннің оқулықтары мен оқу-әдістемелік кешендеріндегі оқыту мен тәрбиелеудің дидактикалық принциптері көркем шығарманың ерекше рөлі мен оның орасан зор тәрбиелік рөлін атап көрсетті. Алтынсариннің ұйымдастырушылық қабілеттері прогрессивті педагогикалық көзқарастардың қалыптасуына ықпал етті, оларда ұлттық дәстүрлердің жеке тұлғаның моральдық дамуы мен интеграциясы көрініс табады: діни тұрғыдан зайырлы білім; толығымен ғылымға негізделген білім. «Мектеп-